

ОТПАДАЩИТЕ УЧЕНИЦИ В БЪЛГАРИЯ

Неочаквани странични ефекти от интензивните реформи. Мерки за намаляване на риска от отпадане от училище. Мерки за реинтегриране на отпадналите ученици в образователната система

ЦМЕДТ АМАЛИПЕ
<http://amalipe.com>

ДЕЯН КОЛЕВ, БОЯН ЗАХАРИЕВ

СЪДЪРЖАНИЕ:

Какво съдържа този документ.....	1
Предистория и текущо състояние на проблема	2
Обхващане на децата в училище: предизвикателства и проблеми ...	6
Програми за превенция на отпадането от училище	8
Програми за реинтеграция на отпадналите ..	11
Заклучение	13

КАКВО СЪДЪРЖА ТОЗИ ДОКУМЕНТ?

Този документ представлява кратък обзор на проблема с отпадането от училище в България с акцент върху отпадането на деца и ученици от ромския етнос. Авторите не възприемат отпадането от училище като специфично ромски проблем или като проблем отнасящ се само до ромската общност. Световната практика сочи, че от училищната система отпадат деца от множество различни етнически и / или социални групи и нито една страна не е застрахована от този проблем: висок е процента на отпаднаци испано-американци в САЩ, потомци на арабски мигранти в Западна Европа и т.н. Българската практика сочи, че от училище отпадат не само ромски деца: отпадането в селските региони е твърде високо (независимо кой етнос е доминиращ), от средните училища отпадат преди всичко не-ромски ученици и т.н. Въпреки това сред ромите в България проблемът с отпадането от училище е особено остър, което рефлектира и върху цялостното образователно ниво на общността: ромите са етноса с най-ниско образователно ниво в България.

„Образователните диспропорции имат изявена етническа характеристика... Обхватът в предучилищно обучение, например за българи е 54%, за турци – 38% и за роми – 12%. Завършилите основно образование българи са 22.6%, турци – 55% и роми 46.2%, българите със средно образование са 54%, турците – 24%, а ромите – 7.8% от общия брой на съответните групи... Показателни са данните за висше образование. Около 23.5% от българите са завършили висши училища спрямо 2.7% от турците, и около 0.2-0.4% за ромите. Обезпокоителен е делът на онези, които нямат дори начален етап на основната степен на образование – при българите той е близо до нулата, при турците – 5.6%, а при ромите – 20.5%. В мнозинството си тези хора са напълно неграмотни.”¹

Настоящият документ прави преглед на текущото състояние на отпадането от училище и предлага някои възможни мерки за намаляване на риска от отпадане и за реинтеграция на отпадналите ученици в образованието. Специален фокус е поставен върху анализа на основните причини за отпадането в ромска общност и идеи за преодоляването на този проблем. Надяваме се материалът да послужи за концептуална основа за нови анализи, каквито несъмнено са необходими предвид необичайно рязкото намаляване на коефициентите на записване в основното училище през последната учебна година. Надявам се да е полезен и за създаването на една нова политика за равен достъп до училищно образование в България, от каквата има нарастваща и все по-спешна нужда.

¹ Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси”, 2007 г., с. 27.

ПРЕДИСТОРИЯ И ТЕКУЩО СЪСТОЯНИЕ НА ПРОБЛЕМА

В България проблемът с отпадащите ученици беше признат и осъзнат още през средата на 90-те години на миналия век, а първите системни усилия за преодоляването му датират от края на 90-те.

В края на 90-те години на 20 в. започна и по-сериозното инвестиране в проекти за образователна интеграция на ромската общност – финансирани преди всичко от външни донори. Най-широки като финансиране и обхват бяха проектите за десегрегация на ромските училища.

Проектите за десегрегация не отделят специално внимание на проблема „отпадане от училище“, считайки че той ще бъде разрешен при преместването на децата в етнически смесени училища, в които качеството на образование е по-високо.

В България проблемът с отпадащите ученици беше признат и осъзнат още през средата на 90-те години на миналия век, а първите системни усилия за преодоляването му датират от края на 90-те. През 1999 г. по програма ФАР беше финансиран специален проект за отпадащите ученици, по който бяха създадени ресурсни центрове за учители и т.нар. центрове за училищен диалог. Първите имаха задача, която ясно личи от названието им – да събират и разпространяват ресурси за учителите, да организират обучения, работни срещи и пътувания, обмяна на опит и добри практики и други дейности, обичайно извършвани от ресурсни центрове. Вторите обичайно бяха базирани в училища и имаха за основна цел да укрепят (понякога – да възстановят или създадат) връзките в училищната общност, особено връзката между родители и учители, които са решаващи за създаването на гостоприемна училищна среда. Тези центрове в последствие се превърнаха в т.нар. Регионални педагогически центрове, изгубвайки голяма част от първоначалните си функции и бяха окончателно закрити през 2009 г. на фона на нарастващо отпадане от училище.

В края на 90-те години на 20 в. започна и по-сериозното инвестиране в проекти за образователна интеграция на ромската общност – финансирани преди всичко от външни донори. Най-широки като финансиране и обхват бяха проектите за десегрегация на ромските училища. Първият пилотен проект за десегрегация стартира в град Видин през учебната 2000/2001 учебна година. Той се базираше на идеята за транспортиране на децата от ромския квартал и равномерното им разпределение между всички училища в населеното място с цел да се избегне вторичната сегрегация. От следващата година, с финансовата подкрепа на Институт „Отворено общество” – Будапеща (впоследствие – на Ромския образователен фонд) десегрегационни проекти стартираха и в други големи градове. Най-радикалните идеолози на десегрегацията смятат, че образованието в отделни училища е основна причина за отпадането от училище, получаването на некачествено образование и последващите ниски възможности през целия жизнен цикъл. Десегрегационните проекти са насочени към закриването на т. нар. ромски училища, разположени в градските гета с преобладаващо ромско население. Според Румян Русинов “Те (ромските училища, б.м.) възпроизвеждат ниска грамотност, ниска конкурентоспособност, зависимост от държавните социални фондове и като цяло произвеждат неравен статус. Освен това „циганските училища“ изкуствено създават прегради между две общности, които живеят на една територия и е невъзможно да избегнат общуването помежду си. Само че, когато ромите и българите се сблъскат в ежедневието си като възрастни хора с изградени предразсъдъци едни към други, това общуване става проблематично².”

² Русинов, Р. (2002). Десегрегацията – вторият път. Капитал, брой 45.

³ Mihai Surdu, *Quality Education for Roma*. Available at:

[http://www.unicef.org/serbia/2_Mihai_Surdu_Quality_Education_revised\(2\).ppt](http://www.unicef.org/serbia/2_Mihai_Surdu_Quality_Education_revised(2).ppt)

⁴ Повече ви на: <http://amalipe.com/index.php?nav=program&id=24>

⁵ “Колкото по-активни са методите толкова по-изпалзвани ще са способностите на детето и то ще изпитва по-голямо удоволствие от ученето”.

Като цяло проектите за десегрегация не отделят специално внимание на проблема „отпадане от училище”, считайки че той ще бъде разрешен при преместването на децата в етнически смесени училища, в които качеството на образование е по-високо. За момента няма убедителни доказателства за ефекта от десегрегационните проекти върху отпадането от училище. На първо място не е ясно каква е добавената стойност от проектите – каква част от децата учат на друго място в резултат от проекта и каква част щяха бездруго да учат извън ромските гета. Възможно е десегрегационните проекти да не достигат до най-уязвимите и застрашени от отпадане ромски ученици, които остават да учат в кварталните училища в още по-неблагоприятна среда от преди. Част от по-добрите ученици вече не учат с тях, а има и допълнителен политически натиск да не се подкрепят сегрегирани училища, които без друго с десетилетия са страдали от липса на инвестиции и са били като цяло пренебрегвани. В допълнение, данни публикувани от Ромския образователен фонд будят сериозни притеснения относно отпадането от училище: според тези данни процентът на отпадналите ученици, включени в проекти за десегрегация доближава стойности от порядъка на **10 %** (в Берковица – дори **25**), което е в пъти повече от средната процент за отпадане на ученици в страната.³ На този етап е трудно да се прецени дали това се дължи на по-голяма опасност от отпадане при реализацията на комплексен и сложен процес като десегрегацията или на начина, по който се изпълняват десегрегационните проекти.

Програма „Привличане и задържане на ромските деца в училище чрез изучаване на ромски фолклор” на Център „Амалипе” обхваща над 200 училища

През **2002/2003** г. Център за междуетнически диалог и толерантност „Амалипе” стартира програма „Привличане и задържане на ромските деца в училище чрез изучаване на ромски фолклор”, подкрепена от Министерство на образованието и науката и Фондация „Отворено общество” – София. Програмата стартира в **13** училища във Великотърновска област, като през следващите години постепенно се разширяваше и понастоящем обхваща около **200** училища във всички региони на страната. Програмата е насочена към въвеждане на интеркултурно образование чрез часове по СИП „Фолклор на етносите – ромски фолклор”, комбинирано с широко използване на интерактивни методи и работа с родителите.⁴ По информация на учителите в много от училищата, в които тя се прилага може да бъде наблюдавано намаляване на отпадането и повишаване на качеството на учебен процес, като това не е изследвано системно до този момент. Програмата показва, че интеркултурното образование дава шанс за задържане на децата в училище, като е необходимо да бъде допълнено от други дейности за създаване на благоприятна училищна среда, като механизми за привличане на родителите, за въвеждане на т.нар. „умения за живот” (**life skills**) и др.

През 2005 г. Народното събрание прие специална Национална програма за по-пълно обхващане на учениците в задължителна училищна възраст, която разглежда отпадането като дължащо се на социални причини

Паралелно с усилията на НПО, държавните институции също полагаха усилия за намаляване на отпадането от училище. През **2005** г. Народното събрание прие специална Национална програма за по-пълно обхващане на учениците в задължителна училищна възраст, финансирана с **130** млн. лв., чието изпълнение и финансиране продължи и през следващите години. Програмата съдържа три компонента, изпълнявани от МТСП и МОН, като най-популярният от тях бе „Закуска и чаша топло мляко за всяко дете”, свързан с предоставянето на безплатно хранене (закуска) за учениците от началните класове. Централизираният и ниско ефективен начин на изпълнение на Програмата бе критикуван от различни експерти и неправителствени организации, като в същото време Програмата оказва известен положителен

Структурната реформа в образованието, свързана с въвеждане на делегирани бюджети, единни разходни стандарти и оптимизация на училищната мрежа изостри допълнително отпадането и необхващането на деца в задължителна училищна възраст

ефект. В същото време тя зададе една по-широка нагласа, че проблемът с отпадането от училище е преди всичко социален и ще бъде разрешен с не-педагогически средства: нагласа, която трудно може да бъде приета за отговаряща на реалното положение.

Структурната реформа в българското образование, свързана с въвеждане на делегирани бюджети, единни разходни стандарти и оптимизация на училищната мрежа изостри допълнително отпадането и необхващането на деца в задължителна училищна възраст. Нека припомним накратко философията на проведената реформа: реформирано бе финансирането на училищата, което се превърна в основен двигател за оптимизирането на училищната мрежа. От своя страна оптимизирането на мрежата беше последвано почти незабавно от рязко увеличение на дела на отпадналите сред учениците от 1-ви до 8-ми клас, което е сериозно основание да се допусне, че двата процеса са свързани – хипотеза, която се подкрепя и от проучване на отделни казуси в малки населени места с ромско население, където са били закрити училища.

Повсеместното въвеждане на единния стандарт за финансиране започна при много ниски стойности, с идеята общините да се принудят да закрийт определен брой училища, което се случи в рядка дори в международен план интензивност: през 2008 г. бяха закрити 300 училища. Полски образователни експерти с чувство за хумор коментираха, че подобна операция не би била възможна в Полша без подкрепата на въоръжените сили. След това непосилният стандарт се корипираше дори по средата на учебната година. Но този план имаше един съществен недостатък. В него нямаше буфери за предпазване на учениците от рисковете на реформата или най-малкото статистиката към този момент започва недвусмислено да показва, че те не са проработили. Всъщност не е много ясно какви буфери биха могли да проработят при едновременното закриване на повече от половината училища в една община в рамките на 1 година и без особено предизвестие.

Оптимизирането на училищната мрежа беше форсирано с аргумента, че демографската картина се е променила много по-бързо от промяната в ресурсите, влагани в училищното образование – сгради и персонал. Този аргумент обаче намира слабо потвърждение в наличните данни на НСИ.

Общообразователни и специални училища			
Период	Промяна в броя	Процентна промяна	Спрямо 1991/92
1991/1992 - 1995/96 / у-ща	-117	-3.28%	96.72%
ученици	-128287	-9.73%	90.27%
1995/96 - 1999/2000 / у-ща	-296	-8.57%	88.43%
Ученици	-101526	-8.53%	82.57%
1999/2000 - 2003/2004 / у-ща	-334	-10.58%	79.08%
Ученици	-70050	-6.43%	77.26%
2003/2004 - 2007/2008 / у-ща	-260	-9.21%	71.79%
Ученици	-162877	-15.99%	64.91%
2007/2008 - 2008/2009 / у-ща	-309	-12.06%	63.14%
Ученици	-40180	-4.69%	61.86%

Източник: НСИ, собствени изчисления

Стигна се до тревожно рязък спад в коефициентите на записване, особено в началното, но също и в прогимназиалното образование

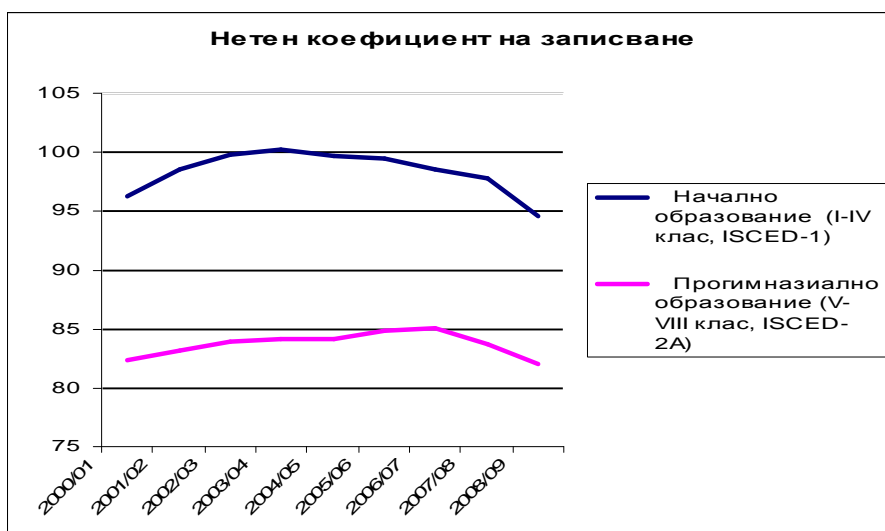
Периодът, когато детето достига училна възраст е първият рисков момент, в който детето може да бъде лишено от достъп до образование, като не тръгне на училище. В този начален етап социалните служби трябва да играят особено важна роля.

По време на целия преход броят на училищата е намалявал с приблизително същото темпо като броят на учениците. Към края на учебната **2003/2004**, т.е. преди началото на мащабните реформи във финансирането училищата са били **79%** от тези през учебната **1991/1992**, а учениците – **77.26%**.

В училищното образование е съвсем нормално да се поддържа известен неизползван капацитет, защото процесът на закриване на училища и съкращаване на персонал не е симетричен на откриването на училища и подбора и назначаването на нов персонал. Второто е много по скъпо и отнема повече време от първото.

Така или иначе, както се вижда от горната таблица учебната **2008/2009** година е започнала с **309** училища по-малко спрямо предходната. Това е безпрецедентно свиване на училищната мрежа с около **12%** само за една година. Много трудно е да си представим, дори при идеална подготовка, че подобна политика няма да доведе до проблеми с достъпа до училище. Тези проблеми са многостранни. Основната причина за тяхното подценяване е те да се разглеждат изключително или само като логистични – проблеми с транспортирането на децата до новите училища. Логистичният компонент е несъмнено важен, но далеч не е единствен. Преместването на децата в нова среда представлява стрес за тях и за техните родители. Ученето далеч от дома прави осигуряването на столово хранене почти задължително. Целодневната форма на обучение става още по-необходима. Преодоляването на културните бариери пред изпращането на децата в друго населено място е предизвикателство за всеки социален работник, а когато няма такъв – то се превръща в катастрофа за образованието на детето. Посоченото става още по-наложително когато транспортираните деца са от малцинствени етнически групи: необходимо е въздействието върху родителите да бъде сензитивно спрямо тяхната култура и традиции.

Към списъкът с проблеми можем да прибавим намаленото време за подготвяне на уроците, игра, спорт и т.н., ограничените възможности за общуване между учители и родители, интегрирането на децата от малцинствата сред техните съученици от мнозинството. За повечето от тези проблеми на много места системата на училищното образование не беше подготвена да даде адекватен отговор.

Източник: НСИ

В резултат се стигна до тревожно рязък спад в коефициентите на записване, особено в началното, но също и в прогимназиалното образование, който е на път да изтрие трудно и бавно постигнатите резултати през последните 15 години.

В следващия раздел ще разгледаме основните рискове за отпадане от училище и мерките, които могат да намалят тези рискове. Разгледали сме три ключови въпроса: 1) обхващането на децата в училище; 2) намаляване на риска от отпадане, когато децата все още посещават училище и 3) какво може да се направи за реинтеграцията в образованието на тези, които окончателно са отпаднали от училище.

ОБХВАЩАНЕТО НА ДЕЦАТА В УЧИЛИЩЕ: ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА И ПРОБЛЕМИ

Периодът, когато детето достига училна възраст е първият рисков момент, в който детето може да бъде лишено от достъп до образование, като просто не тръгне на училище. Както се вижда от статистиката на Евростат за коефициентите на записване, такива случаи трябва да са по-скоро в порядъка на изключенията. Но системата трябва да функционира така, че да гарантира че нито едно дете на пределна възраст за започване на училище няма да остане необхванато. Как на практика може да се постигне това? Трябва да има поне една институция, която да следи кои са подлежащите на училнично образование и къде живеят те.

В този начален етап от интеграцията на децата в образователната система социалните служби трябва да играят особено важна роля. Децата на 7-годишна възраст, които не се явяват в училище в първия учебен ден са от семейства, които имат някакъв сериозен проблем. Самите те са на път да останат трайно изолирани от света на ученето, без който не могат да разчитат на живот в благосъстояние. Първата задача на държавата в лицето на децентрализираните служби на централното правителство, общините и училищата е да намери тези деца. В този процес могат – и е добре – да се включат НПО, но в крайна сметка това не отменя отговорността на държавата. Една толкова фундаментална задача не може да бъде оставена само на инициативата и добрата воля на активни граждани пък били те и организирани в граждански сдружения с голям опит и капацитет. Това не означава, че държавата и общините не могат да възложат подобни задачи на НПО, даже напротив. Това означава само, че подобно делегиране на дейности не отменя задължението на органите на публичната власт да следят как се изпълнява задачата, нито отговорността им пред обществото за крайния резултат.

Кръгът от проблеми, които могат да възпрепятстват тръгването на едно дете на училище е доста широк, но общия контекст е на домакинства, които са в беда и не са способни да гарантират образованието на децата си. Следва един списък с основни проблеми, водещи до необхващане на децата в училище. Стрелили сме се да го направим максимално изчерпателен без да подреждаме проблемите според тяхната тежест: такава градация едва ли е възможна.

Програмите за намаляване на риска от отпадане са обичайно базирани в училище. Най-добрата програма за намаляване на риска от отпадане е едно достъпно и толерантно училище. Интеркултурното и интерактивно образование е много добра основа за изграждането на толерантно и достъпно училище.

- 1) Бедност. Бедността е една от основните причини някои деца никога да не тръгват на училище: макар и не във всички случаи. Тя е и корелат на повечето от останалите причини.
- 2) Здравословни проблеми.
- 3) Ниска грамотност, необразованост на родителите. Неграмотността е един от неизменните съгътници на крайната маргинализация. Трудно е дори да се определи посоката на причинно-следствената връзка, защото става дума за един от порочните кръгове на бедността. Ниско образование, маргинализация, липса на възможности/навици/мотивация за учене, предаване на ниското образование през поколенията, липса на социална мобилност, трайна маргинализация на отделни обществени групи.
- 4) Етнокултурни причини: в случаите на непостъпващи (и отпадащи) в училище деца от етническите малцинства етнокултурни причини играят важна съгътстваща, а често и водеща роля. Българската образователна система все още е силно етно-центрична, няма адекватни механизми за работа с родителите от етническите малцинства, не представя културата и историята на малцинствата в учебния процес и като цяло не създава нужните педагогически предпоставки за успешната интеграция на децата от малцинствата. В резултат на това малцинствените общности често възприемат училището като чужда институция или поне не се чувстват ангажирани с нея
- 5) Миграция на родителите: през последните години този проблем се изостри и обхвана компактни групи роми от различни региони. Често при миграция на родителите в Западна Европа децата остават в семействата на роднини, които не проявяват силен ангажимент към образованието. През последните години се засили и тенденцията родителите да вземат децата си в чужбина: за месеци, а често – и за години. Това създава сериозни проблеми пред българската образователна система: поради своята ниска степен на адаптивност тя трудно интегрира деца, които са били известно време в чужбина и те често отпадат

Задържането на децата в училище е предизвикателство. Веднъж започнали училище няма гаранция, че децата ще продължат да учат поне до навършване на възрастта, до която образованието е задължително.

Социалната работа и общностното посредничество трябва да играят важна роля във всяка програма за работа с отпадналите ученици и техните семейства.

Необходими са програми, които навлизат дълбоко в общностите и достигат до индивидуалните домакинства, в които има отпаднали или необхванати ученици. Необходимо е и добро познаване на културата и народопсихологията на малцинствените общности

ПРОГРАМИ ЗА ПРЕВЕНЦИЯ НА ОТПАДАНЕТО ОТ УЧИЛИЩЕ

Програмите за намаляване на риска от отпадане са обичайно базирани в училище или координирани от училище. Те са много по-евтини от програмите за реинтеграция на отпадналите. **Едно добре организирано училище, което умее да приобщава родителите, има ресурси да предлага по-широк спектър от образователни възможности извън едносменното обучение в клас и прилага модерни педагогически методи на работа (вкл. интеркултурно и интерактивно образование) е много добре екипирано за откриване на ранните сигнали за отчуждаване на учениците от училището.** Такова училище може да реагира своевременно на подобни сигнали преди проблемите да са си задълбочили. В този смисъл, **най-добрата програма за намаляване на риска от отпадане е едно достъпно и толерантно училище, свързано с родителската общност, с мотивирани и иновативни учители, които използват разнообразни методи на преподаване съобразно състава и нуждите на учениците.** **Интеркултурното и интерактивно образование е много добра основа за изграждането на толерантно и достъпно училище.** Когато тези очевидни дадености липсват, рискът от отпадане е вече налице, а неговото намаляване изисква продължителни усилия.

С оглед на посоченото, превенцията на отпадането изисква определени организационни и педагогически предпоставки, концентрирани в училището като институция, но обхващащи и граничните до него системи: родители, местна общност, институции. Като важни организационни предпоставки можем да посочим:

Възможност за целодневно обучение

За учениците в риск от отпадане, много от които нямат семейна среда подкрепяща обучението им, по-продължителният престой в училище е изключително важен. Важно е той да не бъде свеждан единствено до възможност да се подготвят уроците за следващия ден и да се „пишат домашните“. Целодневното обучение трябва да е свързано с подходящи форми за пълноценно общуване, развлечение и отдиш, придобиване на допълнителни „умения за живот“, разнообразни извънкласни и извънучилищни занимания. Необходимо е в случаите, когато училищата интегрират деца от етническите малцинства то да съдържа и достатъчно сериозен интеркултурен елемент – следобедните занимания могат да предоставят допълнително (но не единствено) време за учениците от различните етноси да опознаят културата и традициите на другите.

Часове по СИП, разнообразни извънкласни и извънучилищни дейности

Часовете по свободноизбираема подготовка (СИП), както и извънкласните и извънучилищните дейности предоставят възможност (единствената такава – в рамките на настоящия начин на прилагане на учебните програми) за представяне в училище на въпроси, които вълнуват учениците или просто са интересни за тях, но не присъстват в темите по предметите от задължителната

подготовка. Часовете по СИП и извънкласните / извънучилищните дейности правят престоя в училище интересен и са важни за всички ученици, включително за застрашените от отпадане. За съжаление реформата във финансирането на образованието доведе до рязко намаляване на тези форми в много училища с по-малък брой ученици (поради това, че бюджетът на тези училища не достига, а в единния разходен стандарт няма обособен процент за СИП и извънкласни форми), което увеличава допълнително риска от отпадане.

Реални механизми за включване на родителите

Българското училище не работи ефективно с родителите, особено с ромските родители и педагогическите кадри рядко имат умения в тази насока. Обикновено контактите с родители са свързани с очаквания за подкрепа **от** родителите, но не и с дейности за подкрепа **на** родителите, въпреки че в много от случаите с деца, застрашени от отпадане са необходими и такива дейности (тук не става дума за финансова подкрепа, която няма как да бъде предоставяна от училището). Практиката сочи, че при активно включване на родителите и ангажирането им с дейността на училището, отпадането рязко намалява. Формите за това са многобройни: включване на ромски родители в училищните настоятелства, привличането им в организирането и провеждането на извънкласни и извънучилищни дейности, включването им в някои часове: в рамките на програмата за въвеждане на СИП „Фолклор на етносите – ромски фолклор” бяха разработени детайлно много от тези форми и те дадоха безспорен резултат.

Повишаване на капацитета на педагогическите кадри

Нивото на учителите е изключително важен фактор, имащ пряко отношение към отпадането от училище. Необходимо е педагогическите кадри да имат специфични умения за превенция на отпадането. В случаите, в които работят с деца от малцинствата (независимо дали това става в етнически смесени класове или в преобладаващо малцинствени) е задължително учителите да познават културата, традициите и народопсихологията на малцинствата. Назначаването на учител/и от ромски произход с необходимата квалификация също допринася съществено за намаляване на отпадането.

Педагогическите предпоставки за реализацията на програми за задържане на децата (в частност – на ромските деца) в училище са изключително важни. Отпадането е и педагогически проблем, за справянето с който са необходими педагогически средства. Като необходими педагогически предпоставки можем да посочим:

Въвеждане на интеркултурно образование

Интеркултурното образование е необходимост с оглед на етническия състав на учениците в днешното българско училище. То дава шанс на учениците от различните етноси да опознаят другите и така формира толерантна класна стая. От друга страна дава възможност на учениците от етническите малцинства да запазят своята идентичност и дори да я опознаят чрез учебното съдържание. Важно е това, че интеркултурното образование дава шанс на децата от малцинствата и на техните родители да намерят нещо от себе си (традиции,

Необходимо е взаимодействие и координирани усилия на МОМН, общините, институциите свързани със закрила на детето и социална работа в уязвими общности и неправителствените организации за преодоляване на отпадането. Заделянето на достатъчен финансов ресурс е необходима предпоставка за ограничаване и преодоляване на проблема с отпадането.

фолклор, обичаи) в училище, да почувстват училището като свое, дава им шанс за пълноценна реализация в училище.

Интеркултурното образование следва да присъства под различни и разнообразни форми: включване на интеркултурни знания в часовете по предметите от задължителната подготовка, СИП (напр. СИП „Фолклор на етносите – ромски фолклор”, СИП „Майчин ромски език” и др.), клубове по интереси, извънкласни и извънучилищни дейности.

Използване на интерактивни методи на обучение

Активното участие на учениците в учебните часове е сигурно средство за повишаване на техния интерес, което от своя страна предпазва от отпадане. Интерактивните методи са подходящото педагогическо средство за провокиране и поддържане на ученическата активност.

Формиране на „умения за живот”

Сухият и често абстрактен учебен материал, както и липсата на ясна връзка с реалния живот е една от сериозните причини за отпадане, особено при ромските ученици. Изход от този проблем не е ранното професионално образование, което често допълнително засилва опасността от ранно напускане на училище, а вплитането в учебното съдържание и учебния процес на т.нар. „умения за живот”, които дават шанс на ученика да се превърне в човек, който успява в живота.

ПРОГРАМИ ЗА РЕИНТЕГРАЦИЯ НА ОТПАДНАЛИТЕ

Програмите за приобщаване на отпадналите са нещо съвсем различно. Тук училището вече не е достатъчно, макар че без него, разбира се, не може. Социалната работа и общностното посредничество трябва да играят важна роля във всяка програма за работа с отпадналите ученици и техните семейства. Тук нещата са много по-сложни, защото отпадането от училище е резултат от продължителното наслагване на многобройни проблеми, на които не е обърнато внимание навреме. Трудно е да си представим едно дете отпаднало от училище, което живее в благополучно семейство без други проблеми. Но и това не е най-лошото. Част от отпадналите въобще са загубили връзка с биологичните си семейства, живеят при по-близки или по-далечни роднини; в други случаи са напълно социално занемарени, безнадзорни, изоставени или дори без дом и подслон. Всички тези разнообразни случаи изискват специален подход, професионална грижа – социална, психологическа, здравна и накрая – педагогическа. Изискват много повече отделено време, индивидуална работа, работа със семейството. Изискват се и дълбоки познания за народопсихологията, културата и традициите на малцинствените общности, когато отпадналите принадлежат на тях.

Докато задържането на децата в училище е прерогатив на училището, прибирането на отпадналите е задача, за решаването на която училището не е добре подготвено или в най-добрият случай – не може да се справи само. За целта са необходими програми, които навлизат дълбоко в общностите и достигат до индивидуалните домакинства, в които има отпаднали или необхванати ученици. Необходимо е и добро познаване на културата и народопсихологията на малцинствените общности, когато отпадналите ученици принадлежат на тях. Такива програми предполагат наличието на голям, добре подготвен човешки ресурс в рамките на социалните служби или неправителствения сектор.

Намиране на отпадналите

Първоначалното намиране на отпадналите често е свързано с ходене от врата на врата, тъй като идентифицирането им чрез сравняване на регистри рядко е възможно. Най-често по административен път може да се установи какъв е броят на необхванатите в училище. Възможностите да се установи по този метод кои са те и още повече – къде могат да бъдат открити са ограничени. Освен на негълотата и неточността на наличните регистри, това се дължи и на факта, че често домакинствата с отпаднали ученици нямат постоянен адрес или документи, живеят на чуждо място, обитават незаконни постройки без официален адрес или са без покрив.

При отпадналите деца от ромски произход, за да бъде поне отчасти ефективна една програма за тяхното прибиране обратно в училище трябва често да включва и: **1)** консултиране на местни формални и неформални лидери особено в по-малките общности, в които хората се познават един друг; **2)** ангажиране на различни местни посредници или НПО, навсякъде където има

такива – здравни медиатори, помощници на учителя, ромски трудови посредници.

Оценка на семейството

Следващата стъпка е свързана с оценяването на ресурсите на семейството да подкрепя детето и да гарантира неговото благосъстояние. Това може да стане под формата на социална оценка, оценка на потребностите или с използването на друг инструмент на социалната работа.

Разработване на специални програми

Приобщаването на отпадналите от училище към образователната система е трудна и продължителна задача като успехът силно зависи от продължителността на престоя извън системата. Колкото по-дълго е откъсването от училище толкова по-проблематично става приобщаването, съответните програми стават по-скъпи и по-продължителни, а резултатността им по-ниска.

В социален аспект тези програми обикновено изискват сериозно ангажиране на социален работник или някакъв социален посредник, който има достъп до общността и семейството на детето. В българската практика вече има натрупан опит с такива посредници в лицето на здравните медиатори и помощниците на учителя. Здравните медиатори, както личи от самото название, се занимават главно с осигуряването на по-добър достъп до здравеопазване за уязвими общности. Помощниците на учителя се явяват поне в две различни роли, които понякога се съвместяват, но в повечето случаи едната силно доминира или остава единствена. Едната роля е на участник в процеса на учене в класната стая като асистент на титулярния учител. Помощник учителят има за задача да улеснява комуникацията с децата от ромски произход и да организира и ръководи участието им в учебния процес чрез индивидуална и групова работа, следвайки указанията на титулярния учител. Тази роля се беше оказала проблематична в немалко от случаите най-вече поради липса на традиция и опит за използването на подобен помощник в клас и особено поради опитите да му се вменят функции на „преводач“, несъвместими с българската образователна система. В другата роля помощникът на учителя е натоварен повече със социални, отколкото с педагогически функции. Негова основна задача е да осигури присъствието на децата в училище като посещава редовно домовете им, среща се техните родители, ако е необходимо ги придружава до и от училище. Това са именно функции на един социален посредник.

В педагогически план за интегрирането на отпадналите в училище също са необходими специални мерки. Довеждането на отпадналия ученик в училище и поставянето му в клас рядко е достатъчно, за да се гарантира неговото оставане в училище и пълноценното му участие в учебния процес. Такъв ученик изисква много по-голямо внимание от страна на учителя, т.е. много повече време от страна на учителя за пряко общуване и индивидуална работа. Важността на прилагането на активните педагогически методи си отбелязва и в доклада на Пиер Мондон за отпадането от училище в България⁵. Взаимодействието в рамките на учебните часове рядко е достатъчно, затова извънкласните занимания в рамките на целодневна форма на обучение са

препоръчителни. Още повече, че средата на ученика извън училище може да не е благоприятна за ученето и допълнителната подготовка. При голямо прекъсване в обучението от повече от една година невинаги е възможно връщането на ученика в клас. В такива случаи може да се наложи използването на извънучилищна учебна програма. Тази форма на обучение е известна в България под не много сполучливото название “частен ученик”.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Проблемът с отпадането от училище в България рязко се задълбочава през последните две учебни години. Има основание да се предполага, че това е свързано с провеждането на редица високорискови реформи едновременно и без социални буфери за туширане на ефекта им върху достъпа до образование. От особено значение се оказва и това, че реформите не отчитаха спецификата на работа в ромска общност и не бяха съгътствани от инвестиции в работата с ромските родители. В резултат от това непривилигированите групи ученици са допълнително затруднени в достъпа си до училищно образование и масово отпадат от училище. Ромите са сред най-потърпевшите и тези, които получават най-малко компенсация и най-малко подкрепа. Необходима е нова политика за равен достъп до образование, в центъра на която трябва да бъдат програмите за намаляване на риска от тпадане от училище и, за съжаление, програмите за връщане на многобройните вече отпаднали ученици обратно в училище.

Програмите за превенция на отпадането от училище следва да са насочени към създаване на достъпно и толерантно училище, свързано с родителската общност и предлагащо широк спектър от образователни възможности извън едносменното полудневно обучение. Въвеждане на разнообразни форми на интеркултурно и интерактивно образование, комбинирано с образование, формиращо умения за живот и механизми за участие на родителите е най-добрата педагогическа основа за програмите за превенция на отпадането.

Програми за ре-интеграция на вече отпадналите са скъпо струващи и понастоящем на практика не се прилагат. Те следва да се базират на сериозна социална и педагогическа работа, като включват откриване на отпадналите, работа със семействата им и включването им в индивидуални педагогически програми за наваксване на знанияния дефицит.

На фона на ограничителната политика по отношение на финансирането на училищното образование през последните години в съчетание с икономическата криза, налагаща допълнителен натиск върху публичните бюджети, има сериозна опасност отпадането от училище да се превърне в постоянен неуправляем процес. За избягването на тази опасност е необходимо взаимодействие и координирани усилия на МОМН, общините, институциите свързани със закрила на детето и социална работа в уязвими общности и неправителствените организации. Заделянето на достатъчен финансов ресурс е необходима предпоставка за ограничаване и преодоляване на проблема с отпадането.

Докладът е изработен в рамките на проект “Създаване на модел за намаляване на отпадането от училище на ромските деца” с финансовата подкрепа на